

ні соціалістичного ладу змальовує портрет лідера-лицедія як хибної надлюдини: "Социализм, – как до конца продуманная тирания ничтожнейших и глупейших, то есть поверхностных, завистливых, на три четверти актёров <...>" [9, с. 98]. Разом з тим, автор "Соціології революції", усупереч особистому розчаруванню у російській революції, зберігає наукову об'єктивність й визнає, що "в эту группу входят нередко и крупные люди с непомерным аппетитом властвования" [14, с. 420].

Нарешті, третя група більш тяжіє до типу людини з натовпу, ніж до надлюдини будь-якого типу; вони – втілення засудженої як Ф. Ніцше, так і П. Сорокіним "обывателя и обывательщины".

Критичне ставлення до надлюдини у революції, саме твердження про існування на рівні з надлюдьми псевдо-надлюддей різних ґатунків, описане у "Соціології революції", на перший погляд може створити враження про розчарування Питирима Сорокіна у ніцшеанстві взагалі та концепті надлюдини зокрема. Однак, якщо ми звернемося до тексту автобіографічного роману "Довгий шлях", який є для нього своєрідним підсумком життєвого та творчого шляху, сповіддю вченого та його заповітом нащадкам, останнім посланням на великих філософів минулого буде для звернення саме до ідей Фрідріха Ніцше. "Если им [людям] удастся преодолеть главные слабости человеческой природы и полностью реализовать все потенциальные возможности, они без сомнения установят на земле лучший межличностный, культурный и социальный порядок, чем смогли прошлые и нынешние поколения людей. В этом смысле они выполнят предназначение Ницше. Я приветствую эти грядущие поколения сверхчеловеков, отдалённых потомков нашей человеческой расы" [13, с. 266], – пише він у заключних рядках останньої, сімнадцятої глави, автобіографічного роману "Довгий шлях" ("17. Роздуми про пройдений шлях"). Категорія "надлюдина" не вживається ним в лапках, а ідея надлюдини набуває для П. Сорокіна гуманістичного значення, високої мети людства.

Список використаних джерел:

1. Михайловский Н. К. Герои и толпа [Текст] // Полное собрание сочинений Н. К. Михайловского : в 7-ми т. – [4-е изд.]. – СПб.: Изд. журн. "Русское богатство", типогр. М. Стасюлевича. – 1907. – Т. II. – 1907. – С. 95–190.
2. Михайловский Н. К. Ещё о героях [Текст] // Полное собрание сочинений Н. К. Михайловского : в 7-ми т. – [4-е изд.]. – СПб.: Изд. журн. "Русское богатство", типогр. М. Стасюлевича. – 1907. – Т. II. – 1907. – С. 339–403.
3. Михайловский Н. К. Ещё о Ницше [Текст] // Ницше: pro et contra: Антология : статьи / Н. К. Михайловский. – СПб.: РХГИ. – 2001. – С. 139–179. – (Русский путь).
4. Михайловский Н. К. Ещё о толпе [Текст] // Полное собрание сочинений Н. К. Михайловского : в 7-ми т. – [4-е изд.]. – СПб.: Изд. журн. "Русское богатство", тип. М. Стасюлевича. – 1907. – Т. II. – 1907. – С. 403–466.
5. Михайловский Н. К. Герой безвременья [Текст] // Критические опыты / Н. К. Михайловский. – СПб.: тип. О. Н. Поповой – 1894. – С. 113–164.
6. Михайловский Н. К. Иван Грозный в русской литературе // Критические опыты [Текст] / Н. К. Михайловский. – СПб.: тип. О. Н. Поповой – 1894. – С. 5–112.
7. Михайловский Н. К. Новый взгляд на происхождение общества // Последние сочинения [Текст] / Н. К. Михайловский. – СПб.: Изд. журн. "Русское богатство", тип. Н. Н. Клобукова – 1905. – С. 399–420.
8. Ницше Ф. Антихрист. Проклятие христианству [Текст] / Фридрих Ницше ; [пер. с нем. В. А. Флёровой] // Сочинения : в 2-х т. – М.: Рипол-классик. – 1998. – Т. II. – 1998. – С. 635–696.
9. Ницше Ф. Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей [Текст] / Фридрих Ницше ; [пер. с нем. Е. Герцык] // Избранные произведения : в 3-х т. – М.: REEL-book. – 1994. – Т. I: Воля к власти – 1994. – С. – 352 с.
10. Ницше Ф. Так говорил Заратустра [Текст] / Фридрих Ницше [пер. с нем. Ю. М. Антоновского] // По ту сторону добра и зла / Фридрих Ницше. – М.: Эксмо, Харьков: Фолио, 2006. – С. 295–556.
11. Соловьёв В. Словесность или истина? [Текст] // Фридрих Ницше и русская религиозная философия: Переводы, исследования, эссе философов серебряного века / Владимир Соловьёв. – Минск: Алкиона: Прицельс. – 1996. – Т. 1. – 1996. – С. 17–22.
12. Сорокин П. А. Голод как фактор [Текст] / Питирим Сорокин – М.: Академия, 2003. – XII, 683 с. – (Ин-т социологии РАН, Междунар. ин-т П. Сорокина – Н. Кондратьева).
13. Сорокин П. А. Долгий путь : [автобиограф. роман] / П. А. Сорокин ; [пер. с англ. П. П. Кротова, А. В. Липского]. – Сыктывкар: Изд.-во Коми АССР, 1991. – 304 с.
14. Сорокин П. А. Социология революции [Текст] / Питирим Сорокин. – М.: "Территория будущего" – Росспэн, 2005. – 702 с.
15. Сорокин П. А. Элементарный учебник общей теории права в связи с учением о государстве [Текст] / Сорокин П. А. – Ярославль: Издание Ярославского союза кооператоров, 1919. – 236 с.
16. Толстой Л. Н. Война и мир [Текст] / Лев Толстой // Собр. соч. : в 12-ти т. – М.: Правда, 1987. – Т. 5. – 1987. – 430 [1] с.
17. Шестов Л. Добро в учении гр. Толстого и Ф. Ницше (философия и проповедь) [Текст] // Ницше: pro et contra: Антология : статьи / Л. Шестов. – СПб.: РХГИ, 2001. – С. 335–437.
18. Sorokin P. A. The Sociology of Revolution / The Sociology of Revolution by Pitirim A. Sorokin. Philadelphia & London: J. B. Lippincott Co, 1925. – IX, 428 p.

Надійшла до редколегії 17.02.2014

В. А. Кордун

ГЕРОЙ РЕВОЛЮЦИИ КАК СВЕРХЧЕЛОВЕК НИЦШЕ (КОНЦЕПТЫ Н. МИХАЙЛОВСКОГО И П. СОРОКИНА)

В статье речь идёт о ницшеанских тенденциях в учениях о социальных революциях Питирима Сорокина и Николая (учение о сверхчеловеке Ницше).

Ключевые слова: социальная революция, русская революция 1917, "Социологии революции" Питирима Сорокина, теория революции, герой, толпа, герой революции, сверхчеловек Ницше.

V. A. Cordun

THE HERO OF REVOLUTION AS NIETZSCHE'S UNDERMAN (N. MICHAILOVSKY'S AND P. SOROKIN'S CONCEPTS)

The article is about the Nietzsche-teaching's tendencies in Pitirim Sorokin's and Nicolas Michailovsky's doctrine about social revolution (doctrine about Nietzsche's underman).

Key words: the social revolution, the Russian Revolution of 1917, "The Sociology of Revolution" by Pitirim A. Sorokin, the theory of revolution, the hero, the crowd, the Hero of revolution, Nietzsche's underman.

УДК 1(091):162.6

В. Ю. Крикун, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ

МІСЦЕ СУПЕРЕЧКИ В СУСПІЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

У статті аналізуються основні підходи до розуміння сутності суперечки, її ролі та місця у спілкуванні людей в концепціях мислителів різних епох: від Античності до наших днів. Мета статті – обґрунтувати важливість свідомого ставлення до еристичної практики, набуття знань та навичок щодо ведення суперечки. А також необхідність введення як основного навчального курсу "Еристика. Теорія та практика аргументації" у системі вищої освіти України.

Ключові слова: суперечка, правила ведення суперечки, ефективне спілкування, аргументація, культура суперечки.

Суперечку визначають як комунікативну ситуацію, в якій присутніми є протилежні погляди на певне питання й активне ставлення учасників до захисту власної позиції. Суперечка виступає невід'ємним атрибутом нашого життя і супроводжує людину в усіх її справах і сферах її життєдіяльності. Незважаючи на такий стан речей, дос-

лідження теорії і практики суперечки знаходиться далеко не на першому плані у множині наявних наукових досліджень, які аналізують комунікаційну діяльність людини. Подібне ставлення обумовлює низький рівень культури суперечки і в сучасному українському суспільстві. Починаючи зі шкільних років ми вивчаємо значну

кількість різноманітних дисциплін, які представляють широкий спектр наукових досліджень. Але, проблематика теорії і практики суперечки для більшості людей залишається terra incognita і тому, зважаючи на невідворотність участі у суперечках у нашій суспільній діяльності, люди змушені задовольнятися власними природними здібностями, підсвідомими мотиваціями. Як наслідок, більшість людей визнає низьку ефективність від власної участі у суперечках, або ще гірше, лише негативні (емоційні, соціальні та інші) наслідки еристичної практики.

Хоча, по суті, ще з часів Стародавньої Греції вміння сперечатися (поряд з вмінням красиво говорити) визначалося звичайною навичкою, здібністю, яку не просто можна, але й необхідно розвивати зважаючи на важливе значення комунікації у суспільній діяльності людини. Так, ще у діалогах Платона, оволодіння навичкою красномовства порівнювалась з оволодінням іншою навичкою, наприклад куховарства. І відмінність визначалася цим видатним давньогрецьким філософом у тому, що куховарство це насолода для шлунку, а красномовство – для душі.

Зазначені навички, які носять вишуканий характер, можна порівняти з більш тривіальними навичками, наприклад плавання. Якщо маленьку дитину помістити у воду, вона починає інстинктивно рухатися, бовтатися у воді, аби залишатися на поверхні і не втратити доступу до дорогоцінного кисню. По суті, багато спільного у поведінці такого малюка і, навіть, вже дорослої людини, яка потрапляє у небезпечну ситуацію суперечки і прагне будь-яким чином, керуючись інстинктами, чіпляється за будь-яку рятівну соломинку, яка дозволить не програти. Але, якщо зрозумітим є інстинкт малюка вижити, тоді постає таке запитання: який інстинкт підштовхує людину до подібної поведінки у суперечках? Відповідаючи на це запитання можна пригадати еристичну концепцію А. Шопенгауера, який у своїй роботі "Еристика або мистецтво сперечатися" визначав два природні недоліки людини, які не дозволяють їй конструктивно сперечатися. Такими недоліками виступають:

1. Небажання визнавати себе переможеним у суперечці, що спричиняє застосування некоректних комунікативних прийомів, які можуть допомогти виграти, або, як мінімум, не програти.

2. Нездатність навести всі можливі аргументи на захист власної позиції безпосередньо під час комунікативного акту суперечки. Причинами такої слабкості є емоції, втома та інше, тобто ми стикаємося з наслідками людського фактору [8, с. 8–9].

А. Шопенгауер у межах власної еристичної концепції, вказуючи на природні недоліки людської особистості, ставить хрест на питанні конструктивності стосовно більшості суперечок і розробляє свій проект еристичної діалектики – науки про навички перемоги, або, як мінімум, уникнення поразки у суперечках. Поряд з цим А. Шопенгауер залишає маленьку шпаринку у морі деструктиву і для конструктивної суперечки, але досліджувати її немає сенсу, оскільки як її утворення так і протікання визначаються не кількіш певними правилами і нормами, скільки щирим бажанням і відповідною поведінкою опонентів, яка спрямована на отримання по завершенню саме корисного результату. Але, нажалю, А. Шопенгауер визнає те, що лише одна людина з сотні здатна на подібне ставлення.

К. Бредемаер, один із сучасних дослідників проблематики пов'язаної з ефективністю комунікативної діяльності людини, у своїй роботі "Чорна риторика" висловлює погляди, які у своїй більшості відповідають суті еристичної діалектики А. Шопенгауера. Так, основ-

ною метою роботи автор визначає розробку комплексу теоретичних і практичних прийомів спрямованих на розвиток навичок домінування у комунікативних ситуаціях, який забезпечує умови для досягнення необхідних учаснику цілей. Більшість з них розглядаються автором у контексті іміджевих та матеріальних здобутків людини на шляху до досягнення успіху як основної мети її життєдіяльності. Проект "чорної риторики" глумачиться автором як синтез риторики (теорія красномовства), еристики (теорія суперечки), діалектики (теорія дискусії) та рабулістики (теорія "жонглювання словами") [2, с. 13–14]. Але, по суті, місце діалектики виявляється на далекому задньому плані. Основну увагу автор приділяє риторичним, еристичним та рабулістичним прийомам як засобам досягнення успіху у комунікативній діяльності людини.

Спільним для А. Шопенгауера і К. Бредемаера є прагнення відкинути будь-які обмеження, передусім морально-етичного характеру, для процесу комунікативної взаємодії між людьми. Як наслідок, комунікація уподібнюється грі, в якій відбувається боротьба між особистостями. У решті решт, ми отримуємо інтелектуальний пінг-понг або фехтування розумів. Основною метою виступає перемога, досягнення необхідних цілей, а можливі засоби не обмежуються лише коректними, а навіть навпаки, більш ефективними розглядаються як раз некоректні засоби впливу на співрозмовника.

Більш поміркована позиція стосовно методів та прийомів ефективної комунікації представлена у роботах Д. Карнегі. Погляди Д. Карнегі у декількох принципових елементах співпадають з ідеями майевтики Сократа. Так, обидва дослідники наполягають на тому, що найкращий шлях для перемоги у суперечці, це утриматися від неї. Більш продуктивним розглядається шлях бесіди, діалогу, в якому один з учасників спрямовує процес протікання у необхідному напрямку [3, с. 107]. Також важливим дослідники визнають орієнтацію на ті погляди, які підтримують співрозмовники. Тобто, спиратися слід на ті положення, які позитивно оцінюють опоненти. Одним з найважливіших розглядається принцип, згідно з яким, всі важливі ідеї першим повинен промовляти наш співрозмовник, а наше завдання зводиться до того, щоб підштовхнути його у необхідному напрямку: людина більш позитивно ставиться до безглуздих, але власних думок, ніж до геніальних, але стороннього походження. Дане питання більш детально було розглянуто нами раніше [4, с. 385–390].

Якщо К. Бредемаер прагне до перемоги у будь-якій складній комунікативній ситуації, то методика Д. Карнегі спрямована на те, як досягати необхідного результату, уникаючи можливих ускладнень.

У межах дослідження сутності та значення суперечки у суспільному житті людини, на нашу думку, доречно звернутися і до аналізу поняття "спілкування". Сучасна психологія містить багато подібних і одночасно відмінних розумінь сутності поняття "спілкування". Один з найбільш узагальнюючих підходів розглядає спілкування як процес встановлення і розвитку контактів між людьми, який обумовлений потребами у спільній діяльності й обміні інформацією, виробленні єдиної стратегії взаємодії, сприйнятті та розумінні іншої людини. Спілкування розглядається як різновид діяльності людини, який характеризується інтенціональністю (визначеними цілями, мотивацією) і нормативністю, що виражається передусім у факті обов'язкового соціального контролю за протіканням і результатами акту спілкування.

У черговий раз обґрунтовуючи важливість соціальної взаємодії для особистості людини, американський

психолог Е. Берн (Eric Lennard Berne) у власній роботі "Ігри, в які грають люди (Психологія людських взаємовідносин)" говорить навіть про наявність сенсорного голоду, який виникає у людини, яка тривалий час позбавлена взаємодії з іншими. Як приклад наводиться деградація, наслідком якої є можливість загибелі новонароджених дітей, за умови відсутності тривалий час соціальних контактів. Обмеження спілкування в усі часи розглядалося в якості покарання як для дітей, так і для дорослих [1, с. 4–5].

Інший американський дослідник комунікації М. Томаселло (Michael Tomasello) у своїй роботі "Витоки людського спілкування" обґрунтовує точку зору, згідно з якою міміка і жести виступають першим етапом розвитку засобів соціалізації людини. Знову як емпіричний матеріал для аналізу виступають дослідження діяльності малюків. Автор навіть обґрунтовує базовий характер жестів для формування всіх шести тисяч існуючих мов [7, с. 27–34]. Важливою складовою спілкування виступає не тільки передача інформації, але й організація спільних для групи людей дій. При будь-якій організації автоматично постає питання про особу лідера, яка буде керувати процесом та його учасниками. У таких умовах піднімається питання про переконання, основним інструментом якого виступає мовлення і мова. Для пояснення прагнення людини до переконання інших наслідувати саме власні ідеї, погляди риторика звертається до вчення Ф. Ніцше про "волю до влади". Цікавим є той факт, що саме поняття "воля до влади" є стрижневим для його філософських поглядів, але у той же час сам філософ у своїх працях чітко не визначає його зміст. Це з часом викликало активну дискусію, у межах якої дослідники прагнули визначити справжнє значення наведеного поняття. Так, "воля до влади" розглядається як результат суперництва між енергіями, між центрами сил, що змагаються, або центрами влади – волею, кожна з яких прагне стати сильнішою і які постійно або збільшують свою владу (силу), або втрачають її.

У риторичі "воля до влади" постає як досить потужний стимул людської поведінки, який наявний у кожній людині, а не лише в окремих особистостях. Людина прагне підкорити собі оточуючий світ, до складу якого входять й інші люди. Існують вчинки, які нічим іншим не вмотивовані, окрім бажання утвердити себе серед оточуючих людей. Тобто кожна людина намагається ствердитися у факті власного існування й у значущості останнього. Також важливим мотивом постає ствердження себе у суспільстві, колективі чи групі. Риторика дає можливість будь-якій людині цивілізовано реалізувати свою "волю до влади". Саме у процесі публічних виступів людина може домогтися переваги над іншими людьми. Як узагальнення відзначимо, що мова йде про домінування в людських спільнотах, поширенні власного світогляду, ідей.

В умовах сучасного урбанізованого суспільства, щоденна комунікативна практика більшості людей не відповідає ідеалам класичної риторичі. Ситуація "оратор – велика аудиторія" стає виключенням для пересічного громадянина. Основна кількість комунікативних актів має характер локальних протиставлень. Як наслідок цього, на місце риторичної комунікації досить часто приходять еристична, невід'ємною характеристикою якої виступає прагнення досягти перемоги (іноді за будь-яку ціну).

В якості одиниці виміру положення, яке займає людина в суспільстві можна звернутися до такого поняття як "імідж". У сучасній літературі існує немало визначень поняття "імідж". Так, тлумачний словник М. Вебстера

визначає імідж як штучну імітацію або представлення зовнішньої форми певного об'єкта й, особливо, особи. Імідж є уявним враженням про людину, товар чи інститут і цілеспрямовано формується у масовій свідомості за допомогою ЗМІ, реклами або пропаганди. Поняття "імідж" є базовим для досліджень у галузі public relations і розглядається у тісному зв'язку з такими поняттями як стереотип, масова свідомість, настанови (готовність сприймати явище чи предмет певним чином, у певному світлі, виходячи з попереднього досвіду).

Відповідно, участь у суперечках у багатьох ситуаціях обумовлена бажанням людини створити подібну "штучну імітацію" належного сприйняття власної особистості у суспільстві, особливо у колі знайомих.

Але, виконання суперечкою ролі інструментарію у боротьбі за "місце під сонцем", це лише частина її функцій у людському суспільстві. Альтернативна традиція представлена не менш відомими і вагомими дослідниками. У межах альтернативного підходу суперечка розглядається не стільки як комунікативна ситуація, скільки як методологія науково-пізнавальної діяльності в умовах комунікативної практики людини. Як наслідок, метою і єдино прийнятним результатом суперечки у подібних умовах розглядається науковий прогрес.

Одним з перших, хто розглядав суперечку в науково-дослідницькому контексті, був давньогрецький філософ Сократ, який реалізував свої погляди у межах розробленого ним методу "майєвтики". Унікальність зазначеного методу полягає у тому, що Сократу в V ст. до н.е. вдалося розглянути ефективність еристичної практики з пізнавальної, психологічної і філософської точок зору. Так, основна мета майєвтики як методу полягає у пошуках та поширенні істинного знання. Поряд з цим, Сократ винятково увагу фокусує на психологічних умовах конструктивної суперечки. Так, першим етапом майєвтики виступає застосування "принципу іронії", завдяки якому проходить успішне започаткування комунікації і, що найголовніше, ми ухиляємося від прямої конфронтації точок зору, що забезпечує емоційну рівновагу і, як наслідок, неупередженість співрозмовників під час розгляду проблеми. Також важливим виступає створення необхідних умов для неупередженого сприйняття співрозмовниками остаточних положень, в яких викладені основні результати обговорення.

Ціла група дослідників, серед яких слід відзначити Р. Декарта, П. Блеза, М. Монтеня, Ф. Прокоповича для підвищення ефективності суперечки в умовах пізнавальної діяльності людини, розробляла систему правил та обмежень для учасників, які розглядаються не просто як співрозмовники, а вже як опонент і опонент, з чітко визначеними функціями та повноваженнями. Подібні правила спрямовані на формування в опонентів необхідних навичок та розвиток культури суперечки у цілому. Але, якщо Р. Декарт і П. Блез основну увагу зосереджували на розробці правил, спрямованих на організацію ефективної діяльності розуму, що, у свою чергу, має забезпечити відповідну поведінку опонентів, то Ф. Прокопович і М. Монтень основну увагу спрямовували на організацію поведінки опонентів, на формування і розвиток культури суперечки.

Розглядаючи ефективність наукової діяльності, надзвичайно важливу роль визначив К. Поппер для дискусії, у межах заснованої ним теорії фаллібілізму. Основою цієї теорії виступає принцип фальсифікованості, сутність якого полягає у тому, що наукова теорія проходить процедуру власного ствердження не через позитивні, підтвердуючі ідеї, а через жорстку критичну оцінку її основних положень. Саме під час критичної оцінки

певних положень і відбувається наближення до істинного знання. Чим більше негативних оцінок, тим краще для підсумкового результату. Процедура розглядається К. Поппером завдяки проходженню через такі етапи: 1) висунування гіпотези; 2) оцінка рівня фальсифікованості теорії; 3) обрання певної теорії, віддаючи перевагу такій, яка володіє найбільшою кількістю потенційних фальсифікацій, чим більшим є рівень ризиків, тим краще; 4) визначення наслідків, які є емпірично підтверджені та проведення експериментів; 5) визначення принципово нових наслідків, результатів; 6) відкидання теорії у разі її доведеної фальсифікованості, або її тимчасове підтвердження з подальшим остаточним визнанням умовно прийнятою.

Важливою складовою теорії К. Поппера виступає критичне мислення, яке притаманне одній з форм існування суспільства – відкритому суспільству, яке характеризується наявністю особистісних рішень кожного індивіда і відповідальністю за них.

Згідно з К. Поппером, шлях до об'єктивності пролягає через ґрунтовну, ворожу критику з дружніми намірами. Саме дискусія призначена для проведення революцій у царині науки і роль мислення полягає у забезпеченні таких критичних дискусій. Метою дискусії слід розглядати не особисту перемогу або узгоджену точку зору, а знання, які отримують учасники під час обговорення, цікаві питання і аргументи сторін, нові набуті знання з одного боку, і відкинуті з іншого. Тобто дискусію у К. Поппера можна визначити як конструктивну, зорієнтовану на результат конфронтацію точок зору. Гаслом теорії К. Поппера можна визнати таку цитату з його праці: "я могу ошибаться, и ты можешь ошибаться, но совместными усилиями мы можем постепенно приближаться к истине" [6, с. 260]. Концепцію Поппера можна розглядати як перехідний етап в еволюції досліджень дискусії від концепції аргументації, що ґрунтуються на ідеях формальної логіки, до сучасних концепцій, які передусім прагнуть вийти за межі суто формально-логічного підходу. Основне зауваження до останнього полягає у тому, що міркування, які застосовують у різних галузях знання, тут зводять до якихось універсальних стандартів, хоча самі ці стандарти залежать від певних галузей. У свою чергу принципова відмінність неформального підходу полягає у спрямуванні на створення методів для аналізу, оцінювання й обґрунтування аргументів, які мають місце у реальних, практичних міркуваннях людини.

Серед сучасних напрямків дослідження аргументативної діяльності людини відзначимо такі: теорію аргументації С. Тулміна, "нову риторику" Х. Перельмана і Л. Ольбрехтс-Титекі, неформальну логіку, прагматодіалектику.

У Теорії аргументації С. Тулміна важлива увага приділяється тому, що логіка повинна тісніше співпрацювати з епістемологією і, тим самим, розширити свій предмет за рахунок включення до нього аргументативних процесів, які мають місце у різних ситуаціях людської життєдіяльності. Аргументація взагалі повинна характеризувати те, що можна назвати раціональним процесом, тобто процедури та категорії, які застосовують для обґрунтування, доведення, підтвердження або спростування положень, що висуюють люди під час практичних міркувань.

Автори "Нової риторики" основну увагу зосереджують на проєкті "нової теорії аргументації", яка у першу чергу повинна досліджувати не правильність або неправильність доведення, а засоби, які впливають на переконливість або непереконливість аргументації. В умовах доведення обґрунтовується те, що висновок логічно випливає з істинних засновків. А в умовах аргу-

ментації, те, що рішення спирається на раціональні і обґрунтовані аргументи.

Неформальну логіку її засновники (Д. Е. Блейр, Р. Джонсон та інші) визначають як особливий напрям у нормативному вивченні аргументативних процесів, які мають місце у реальному житті людей, у реальних комунікативних ситуаціях. Увага зосереджена на аналізі міркувань та їх структурних елементів, які виражені засобами природної мови в умовах публічного дискурсу. У цьому випадку міркування розглядають з усіма характеристиками, які притаманні природній мові: багатозначністю мовних висловів, їхньою невизначеністю й незавершеністю.

За такого напрямку, як прагматодіалектика (Ф. Х. ван Ємерен, Р. Гроотендорст, Е. Т. Фетеріс та інші) аргументація розглядається як діалектичний процес, який орієнтований на іншого, на сумісну діяльність. Цей комунікативний процес отримав назву "критична дискусія". Критична дискусія розглядається як ідеал аргументативної діяльності людини: хоча й має теоретичний характер, але максимально наближений до реальності.

Принципово інший підхід щодо розуміння сутності і функцій суперечки ми знаходимо у межах тибетської системи освіти, у межах якої процес піднесення диспуту пов'язують з реформами Цзонхави (XV ст.). Суперечка розглядалася як необхідний елемент освітньої системи, оскільки вона виступає своєрідним тренажером, який формує в учнів необхідні навички та стимулює їх як до ґрунтового вивчення матеріалу, так і до особистісного зростання. Дане питання більш детально було розглянуто нами раніше [5, с. 139–144].

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, звернемо особливу увагу на те, що незважаючи на наявність різноманітних підходів до розуміння сутності та методів суперечки, питання про невід'ємність останньої від комунікативної діяльності людини, зважаючи на соціальний характер її життєдіяльності та специфіку як живої істоти, не підлягає сумніву. Суперечка розглядається й як інструмент у боротьбі за місце у соціальній ієрархії, й як певна гра, боротьба між інтелектами особистостей і як методологія пізнавальної діяльності. Корисним для учасників є свідоме ставлення до розуміння сутності суперечки і участі в ній. Суперечку слід розглядати не як хаотичний процес обміну думками, а як форму спілкування з визначеними моделями, цілями і засобами. Саме свідомий підхід здатен забезпечити високий рівень ефективності суперечки. Вважаємо, що існує необхідність звернути увагу на відсутність базової програми формування навичок свідомої поведінки в умовах еристичної комунікації у межах сучасної системи освіти в Україні. Це призводить до низького рівня культури суперечки у суспільстві в цілому. Адже рівень розвитку навичок комунікації є тим лакмусовим папірцем, який відображає рівень цивілізованості суспільства. На нашу думку, для подолання подібних проблем одним з найефективніших шляхів є впровадження відповідних освітніх програм, які б на різних рівнях (шкільному, вузівському, самоосвіти) забезпечували особистісний розвиток людини. Для формування і розвитку комунікативної культури необхідними є знання та навички з логіки, риторики й еристики.

Список використаних джерел:

1. Берн Е. Игры, в которые играют люди. Психология человеческого взаимоотношений / [Пер. с англ. А. А. Грузберг; терминологическая правка В. Данченка] – К.: PSYLIB, 2004. – 576 с.
2. Бредемайер К. Черная риторика: Власть и магия слова / [Пер. с нем. И. Ульяновой, Е. Жевага] – 2-е изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 224 с.
3. Карнеги Д. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей / [Пер. с англ. А. А. Поздняков] – М.: "Евро-пресс", 2005. – 593 с.
4. Крикун В. Ю. Майевтика Сократа как метод эффективной коммуникации // Глея: Науковий

вісник : зб. наук. пр. – 2013, – № 68. – 930 с. 5. Крикун В. Ю. Мистецтво суперечки в тибетській філософській традиції // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка, 2006 р., – №78, – 239 с. 6. Поппер К. Открытое общество и его враги : в 2-х т., Т. 2 / [Пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского] – М.: Феникс, Международный фонд "Культурная инициатива", 1992. – 528 с.

7. Томаселло М. Истоки человеческого общения / [Пер. с англ., науч. ред. Т. В. Ахутина] – М. : Языки славянских культур, 2011. – 324 с. 8. Шоленгауэр А. Эристика или искусство спорить / [Пер. с нем. Н. Л. д'Андре] – СПб. : 1900. – 71 с.

Надійшла до редколегії 17.02.2014

В. Ю. Крикун

МЕСТО СПОРА В ОБЩЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

В статье анализируются основные подходы к пониманию сути спора, его роли и значения в человеческом общении в концепциях мыслителей разных эпох: от Античности до наших дней. Цель статьи – обоснование важности сознательного отношения к эристической практике, получения знаний и умений в сфере ведения спора. А также необходимость введения в качестве основного учебного курса "Эристика. Теория и практика аргументации" в системе высшего образования Украины.

Ключевые слова: спор, правила ведения спора, эффективное общение, аргументация, культура спора.

V. U. Krikun

PLACE OF DISPUTE IN HUMAN'S PUBLIC ACTIVITY

The article analyzes the main approaches to the disputes nature understanding, its sense and role in human's communication in the concepts of researchers of different historical ages, from Antiquity to the present day. The articles purpose is to justify the importance of rational approach to disputes practice, acquiring knowledge and skills in disputes branch. And to introduce "Eristic. Theory and practice of argumentation" as the main course in higher education's system of Ukraine.

Key words: dispute, the rules of debate, productive communication, argumentation, culture of dispute.

УДК 165.62:114

О. В. Лимар, асп., КНУТШ, Київ

ПОНЯТТЯ ПРОСТОРОВОСТІ ЕКЗИСТЕНЦІЇ

У цій статті проаналізовано поняття простору як простору формування екзистенціального сенсу. Автор аналізує твори сучасних філософів – Едварда Кейсі та Девіда Моріса, які продовжують дослідження екзистенції та простору, розпочате французьким феноменологом Морісом Мерло-Понті.

Ключові слова: простір, місце, рух, сенс, екзистенція, тілесність, експресивність, ситуація, світ, інтерсуб'єктивність.

Хоча тема простору, а особливо його розуміння як простору екзистенціальної дії стає особливо актуальною в останні десятиріччя, вона залишає багато нерозроблених питань. У зв'язку з цим варто одразу наголосити на декількох вихідних положеннях, на які спирається автор цієї статті. Перш за все, треба підкреслити, що ця тема викристалізується в рамках феноменологічних досліджень, а саме екзистенціалізму (в роботах Мартіна Гайдегера та особливо Моріса Мерло-Понті). По-друге, варто зауважити, що все-ж-таки тема простору як самостійна проблема в рамках екзистенціалізму виокремлюється лише в другій половині ХХ сторіччя з переосмисленням робіт попередніх феноменологів. По-третє, є принциповим на нашу думку, що так чи інакше, але основним методом для дослідження цієї теми залишається феноменологічний (хоча він має абсолютно різні трактування, а відповідно призводить інколи до абсолютно різних висновків), адже в рамках саме феноменологічних досліджень відбувається зміна акценту на розуміння екзистенціального простору, на відміну від розуміння простору як абстрактного теоретико-гносеологічного поняття. І як результат варто одразу ж зазначити, що дане дослідження виходить з твердження про нерозривний зв'язок існування та простору.

Спочатку варто все-ж-таки пояснити, чому класичне поняття простору розглядається в межах дослідження самої екзистенції. Відповідь на це питання намагається дати відомий американський філософ Едвард Кейсі, який ґрунтовно проаналізував поняття місце (далі буде пояснено, як поняття місця та простору пов'язані та яка між ними принципова різниця) у своїй праці "Фатальність місця" ("The Fate of Place"). Він прагне довести, що в усіх філософських чи релігійних концепціях (у тому числі і креаціоністських) поняття існування неодмінно пов'язане з простором. Особливо цей зв'язок простежується у роботах філософів ХХ сторіччя, зокрема феноменологів. На його думку, просторовість завжди вимагає певного місця, в якому лише і можливо говорити про відкритість екзистенції до світу [2, с. 341].

Водночас, цікавою є та думка, що не просто існування завжди вимагає певного місця, але якщо ми говоримо вже про існування як екзистенцію, то існування завжди є тілесним. Так, Моріс Мерло-Понті, на роботі якого спирається багато сучасних дослідників теми простору, зауважує, що екзистенція завжди є тілесною, і це не є предметом логічного доведення, а тим вихідним феноменом, з якого виходить будь-який наш досвід. Тобто наше тілесне існування доводить неможливість здійснення останньої редукції.

Наша "закинутість" у світ і передбачає неможливість здійснення останньої редукції, а отже, у нас немає можливості охопити повністю наше мислення, а тому, й гарантувати достовірність знання [1, с. 11].

Феноменологія, як і світ, не потребує обґрунтування, адже вона сама виходить із фактичності існування світу, або іншими словами, із осягнення ситуації покинутості нашого Я у світ. У деякому сенсі, феноменологія і ґрунтується на достовірності, але на достовірності не у сенсі картезіанського "cogito" або позитивістських "даних" та "верифікованих фактів", тобто вже на відрефлексованому, подвоєному сприйнятті, а тому й не достовірному. Йдеться про таку безпосередню достовірність, яка не потребує рефлексії і обґрунтування.

Отже, ми виходимо із розуміння простору як екзистенціального. При цьому про простір можливо говорити як про ситуацію діяльності. І лише у нерозривному взаємозв'язку екзистенції та простору можливе надання сенсу цій ситуації.

М. Мерло-Понті розрізняє поняття місце та простір, водночас не протиставляючи їх одне одному. Простір є простором освоєння світу тілом. Місце – ж є точкою опори тіла [1, с. 184]. Отже, якщо ми говоримо про тіло як про "якір" екзистенції у світі, то цим "якорем" і виступає місце.

Простір не можна розглядати поза часом, і навіть, на нашу думку не варто, говорити про простір і час як про незалежні виміри об'єкта. Цитуючи М. Мерло-Понті, "Порядок співіснування" не можна відділити від "По-